

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΘΕΑΤΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η στήλη φιλοξενεί άρθρα που παρουσιάζουν τις τελευταίες έρευνες οι οποίες έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά, τις διατριβές που κατατίθενται με θέμα το θέατρο, την αναπαράσταση και την επιτέλεση, καθώς και προηγούμενες ερευνητικές μελέτες σημαντικές για το πεδίο. Στόχος της στήλης είναι να παρακολουθεί τις τελευταίες εξελίξεις στην επιστήμη του θεάτρου, να διακρίνει τάσεις και να προτείνει νέα ερευνητικά ερωτήματα.

Η φροϋδική *Ηλέκτρα* του Ούγκο φον Χόφμανσταλ

Ευσταθία Ράπτη

Περίληψη: Στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση του σημαντικού έργου *Ηλέκτρα* του Ούγκο φον Χόφμανσταλ. Κύριο άξονα για την εξέταση του συγκεκριμένου έργου θα αποτελέσει το χρονικό, κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και οι ψυχαναλυτικές θεωρίες, κυρίως του Σίγκμουντ Φρόυντ, οι οποίες φαίνεται να αποτελούν τις καθοριστικές παραμέτρους που ενεργοποιούν τους χαρακτήρες και εξελίσσουν τη δράση. Το συγκεκριμένο έργο ανήκει στη λογοτεχνική παραγωγή των αρχών του 20ού αιώνα, εποχή μεγάλων αλλαγών σε όλους τους τομείς του παγκόσμιου γίνεσθαι. Ο αρχαίος μύθος του πολύπαθου οίκου των Ατρείδων δηλώνει δυναμικά παρών, όντας αρωγός στην αισθητική και στη διαχρονία των μηνυμάτων που επιδιώκει να περάσει ο συγγραφέας-σκηνοθέτης μέσα από την διαδικασία της πρόσληψης. Ο τρόπος που χρησιμοποιούνται τα διακείμενα των αρχαίων μυθικών θεμάτων λειτουργεί ως επικουρία στη δημιουργία διαύλου επικοινωνίας μεταξύ δημιουργού και προσλαμβάνοντα θεατή. Μέσα από την χρήση των αρχαίων μύθων και αρχετύπων προβάλλεται η αλήθεια με τη δική του μυθική μέθοδο, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο ο Χόφμανσταλ επεκτείνει τη δυναμική του επιλεγμένου μύθου στο παρόν και χρησιμοποιεί τις θεματικές του. Θα οριστεί, λοιπόν, το ψυχαναλυτικό υπόβαθρο των χαρακτήρων αλλά και του έργου εν γένει, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο η ψυχανάλυση και οι πρώτες ψυχαναλυτικές θεωρίες του Φρόυντ, αποτελούν έρεισμα για την κατανόηση και την επιτυχή πρόσληψη του συγκεκριμένου έργου.

Λέξεις-κλειδιά: 20ος αιώνας, αρχαίος μύθος, ψυχανάλυση, ψυχαναλυτικές θεωρίες, θεατρική παραγωγή

*[...] Οι δαίμονες δεν υπάρχουν, όπως και οι θεοί άλλωστε.
Είναι απλά δημιουργήματα της ψυχικής δραστηριότητας του ατόμου.*

Sigmund Freud

Εισαγωγή

Η *Ηλέκτρα* του Ούγκο φον Χόφμανσταλ, είναι ένα εξαιρετικού ενδιαφέροντος έργο, όχι μόνον εξαιτίας του χρονικού και κοινωνικοπολιτικού του πλαισίου, αλλά κυρίως εξαιτίας των ψυχαναλυτικών θεωριών της εποχής και κυρίως αυτών του «πατέρα της ψυχανάλυσης», Σίγκμουντ Φρόυντ. Οι θεωρίες αυτές φαίνεται να αποτελούν τις καθοριστικές παραμέτρους που ενεργοποιούν τους χαρακτήρες και εξελίσσουν τη δράση στο συγκεκριμένο έργο, το οποίο ανήκει στη λογοτεχνική παραγωγή των αρχών του 20^{ου} αιώνα, εποχή μεγάλων αλλαγών σε όλους τους τομείς του παγκόσμιου γίνεσθαι. Ο αρχαίος μύθος του πολύπαθου οίκου των Ατρείδων δηλώνει δυναμικά παρών, όντας αρωγός στη διαχρονία των μηνυμάτων που επιδιώκει να περάσει ο δημιουργός μέσα από τη διαδικασία της πρόσληψης. Ο τρόπος που χρησιμοποιούνται τα διακείμενα των αρχαίων μυθικών θεμάτων λειτουργεί ως επικουρία στη δημιουργία διαύλου επικοινωνίας μεταξύ δημιουργού και θεατή. Μέσα από την χρήση των αρχαίων μύθων και αρχετύπων, ο Χόφμανσταλ προβάλλει τη δική του μυθική μέθοδο, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο επεκτείνει τη δυναμική του επιλεγμένου μύθου στο παρόν και χρησιμοποιεί τις θεματικές του (Ελιοτ, 1923). Στόχος μας είναι να εντοπίσουμε το ψυχαναλυτικό υπόβαθρο του έργου και της παράστασης, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο η ψυχανάλυση και οι πρώτες ψυχαναλυτικές θεωρίες του Φρόυντ, αποτελούν έρεισμα για την κατανόηση και την επιτυχή πρόσληψη.

Ο διάσημος καναπές του Φρόυντ, Freud Museum, Λονδίνο.
πηγή: <https://www.freud.org.uk/>

Το χρονικό πλαίσιο συγγραφής και παράστασης

Χρονικά τοποθετούμαστε στα τέλη του 19^{ου} με αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο πλανήτης ζει δραματικές αλλαγές, με μεγάλα ιστορικά γεγονότα να λαμβάνουν χώρα και να αλλάζουν τον παγκόσμιο χάρτη, επηρεάζοντας αναπόφευκτα και τον τομέα της τέχνης. Οι δημιουργοί της εποχής απομακρύνονται αποφασιστικά από τα ανάλαφρα και χαριτωμένα έργα που κυριάρχησαν στο πρώτο μισό του 19^{ου}

αιώνα, ακολουθούν τον ρεαλισμό και εστιάζουν στη βελτίωση του ανθρώπου μέσα από την επιστήμη και την αλήθεια της.

Στο θέατρο, συγκεκριμένα, επιδιώκεται -συνειδητά πλέον- η πειστική και αληθοφανής απεικόνιση της πραγματικότητας, μέσω της θεματολογίας, των σκηνικών, των κοστούμιών, αλλά και των ερμηνειών των ηθοποιών. Το έργο *Ηλέκτρα* του Χόφμανσταλ γράφεται και παρουσιάζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα το 1902. Έχει προηγηθεί το *Fin de Siècle*, το τέλος δηλαδή του αιώνα, την δεκαετία 1890, με τα ρεύματα του συμβολισμού και της *decadence* να κυριαρχούν. Οι αρχαιότητα και οι αρχαίοι ελληνικοί μύθοι έρχονται στο προσκήνιο, λειτουργώντας επικουρικά στη διερεύνηση της ανθρώπινης ψυχής, μέσα από τα πάθη των ηρώων του μακρινού παρελθόντος. Ο Στανισλάβσκι συστηματοποιεί την υποκριτική, επηρεασμένος από τα φιλοσοφικά ρεύματα του ρωσικού φορμαλισμού και της ψυχολογικής σχολής του συμπεριφορισμού, εφαρμόζοντας τον γνωστό ως *Ψυχολογικό Ρεαλισμό* επί σκηνής.

Το 1914 ξεκινά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ο οποίος διαψεύδει το προγενέστερο πνεύμα αισιοδοξίας της Βιομηχανικής Επανάστασης. Πληττείται κυρίως η Ευρώπη με αποδεκατισμένες οικογένειες και στρατιώτες που επιστρέφουν από το μέτωπο με σωματικές και ψυχικές βλάβες. Το 1917 η Ρωσική Επανάσταση αλλάζει τα δεδομένα, αποτελώντας άμεση απειλή για τα αστικά καθεστώτα της Δύσης, ενώ το 1929 είναι η εποχή της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης που ξεκίνησε μετά το χρηματιστηριακό κραχ και τερματίστηκε το 1939 περίπου, με την έναρξη δηλαδή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ο 20^{ός} αιώνας δεν αποκαλείται τυχαία *Νέος Διαφωτισμός*. Δίνεται μεγάλη έμφαση στην επιστήμη ενώ σπουδαίες ανακαλύψεις, όπως η πενικιλίνη, ο ηλεκτρισμός, τα ραδιοκύματα, η ατομική ενέργεια, το αεροπλάνο, αλλάζουν στην κυριολεξία τον κόσμο. Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν διατυπώνει τη θεωρία της σχετικότητας, αποσπώντας τον τίτλο του μεγαλύτερου επιστήμονα του αιώνα. Στον χώρο της ψυχαναλυτικής θεωρίας και επιστήμης ο Φρόντ και ο Μπρόιερ διαδέχονται τον Νίτσε και δημοσιεύουν τις πρώτες θεωρίες τους για την ψυχολογία και την ψυχανάλυση, οι οποίες, όπως είναι φυσικό, δεν αφήνουν αδιάφορους τους δημιουργούς και τους καλλιτέχνες της εποχής. Οι φροϋδικές θεωρίες, πάνω στις οποίες βασίζεται η *Ηλέκτρα* του Χόφμανσταλ, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα, όχι μόνο της ψυχαναλυτικής ηθογραφίας των προσώπων, αλλά και του τρόπου γραφής και αντίληψης του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι του δημιουργού.

Οι πρώιμες ψυχαναλυτικές θεωρίες των αρχών του 20^{ου} αιώνα

α. Η Ερμηνεία των Ονείρων (Die Traumdeutung)

Ο Φρόντ θεωρούσε τα όνειρα ως την εκπλήρωση μιας επιθυμίας του ασυνείδητου, η οποία όμως λογοκρίνεται πριν γίνει συνειδητή, παραμορφώνεται μέσω διαφόρων μηχανισμών και «μεταμφιέζεται» με τη χρήση συμβόλων. Θεωρούσε πως τα όνειρα είναι το αποτέλεσμα δύο νοητικών διεργασιών: της υποσυνείδητης δημιουργίας μιας επιθυμίας και της βίαιης λογοκρισίας της πριν τη δυνατότητα έκφρασής της. Οι επιθυμίες, δηλαδή, έχουν την τάση να συγκαλύπτονται με συμβολικά οικεία αντικείμενα, τα οποία αντικαθιστούν προσωρινά το λανθάνον περιεχόμενο των ονείρων του ασθενούς. Οι καταπιεσμένες αυτές ιδέες και τα συναισθήματα βρίσκουν έκφραση κατά τη διάρκεια του ύπνου, δημιουργώντας αυτό που αποκαλείται όνειρο. Τα όνειρα θεωρούνται, λοιπόν, η εκπλήρωση των καταπιεσμένων επιθυμιών, πολλές από τις οποίες είναι σεξουαλικού περιεχομένου, όταν ο συνειδητός έλεγχος του ατόμου πάνω στην επιθυμία εξασθενεί. Η ερμηνεία

των ονείρων θα οδηγήσει αργότερα τον Φρόντ στη διατύπωση της θεωρίας του *Οιδιπόδειου Συμπλέγματος*.

β. Το φαινόμενο της υστερίας (Studien über Hysterie)¹

Με τον όρο υστερία ή διαταραχή μετατροπής, όπως είναι σήμερα γνωστή, ονομάζουμε την αδυναμία ή αποτυχία ενός ανθρώπου να αντιμετωπίσει τη μεγάλη ψυχική αγωνία που του προκαλεί η ενθύμηση ενός τραύματος, μετατρέποντάς τη σε σωματικά συμπτώματα, πολλές φορές ακραίας μορφής.² Ο Φρόντ πίστευε ότι κάθε διανοητική σύγκρουση θα μπορούσε να καταλήξει σε σωματική βλάβη. Άκουγε προσεκτικά τους ασθενείς του, εφαρμόζοντας αυτήν την πρακτική για περίπου δέκα χρόνια, προσπαθώντας να αποδείξει ότι πίσω από κάθε υστερικό σύμπτωμα, κρυβόταν ένα ή περισσότερα τραύματα. Η μελέτη αυτή βασίστηκε στη σχέση αλληλεπίδρασης συνειδητού και ασυνειδήτου. Η υστερία φαίνεται να αφορά κυρίως τις γυναίκες.³

Ο Φρόντ επίσημα αποκήρυξε τη θεραπεία της υστερίας μέσω της ύπνωσης και υιοθέτησε την ψυχαναλυτική μέθοδο. Με την τακτική των ελεύθερων συνειρμών επιχειρούσε να φέρει στην επιφάνεια μνήμες του ασθενούς, πολλές από τις οποίες αφορούσαν σεξουαλικές εμπειρίες. Το γεγονός αυτό τον οδηγούσε σταδιακά στην εις βάθος διερεύνηση του ρόλου της καταπιεσμένης σεξουαλικότητας στις νευρώσεις.

γ. Το Σύνδρομο της Ηλέκτρας (The Electra Complex)⁴

Το *Σύνδρομο της Ηλέκτρας* είναι ένας ψυχαναλυτικός όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει το ανταγωνιστικό συναίσθημα της κόρης με τη μητέρα, στη διεκδίκηση της προσοχής και της αγάπης του πατέρα. Σύμφωνα με τον Φρόντ, κατά τη διάρκεια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, ένα μικρό κορίτσι συνδέεται στενά με τη μητρική φιγούρα. Κάποια στιγμή, συνειδητοποιώντας την ανατομική διαφορά με το ανδρικό φύλο, βιώνει τον *φθόνο του πέους* και στρέφεται προς την πατρική φιγούρα, αφού θεωρεί υπεύθυνη τη μητέρα για τον «ευνουχισμό» που έχει υποστεί και την οποία αποδοκιμάζει για αυτό. Η ονομασία προέρχεται από τον αρχαίο ελληνικό μύθο του οίκου των Ατρειδών και πιο συγκεκριμένα από τη μητροκτονία που διέπραξαν η Ηλέκτρα με τον αδελφό της Ορέστη, για να αποδοθεί δικαιοσύνη για τη δολοφονία του πατέρα τους. Ο Φρόντ είχε αναπτύξει τις βασικές αρχές του συνδρόμου, περιγράφοντάς το ως μια προσπάθεια να δοθεί έμφαση μεταξύ των συμπεριφορών των δύο φύλων και ορίζοντάς το ως το αντίστοιχο του *Οιδιπόδειου Συμπλέγματος* για το γυναικείο φύλο.

Σύμφωνα με τη φροϋδική θεωρία, ένα σημαντικό κομμάτι της αναπτυξιακής διαδικασίας αποτελεί η ταύτιση με τον γονέα του ίδιου φύλου.⁵ Αν για κάποιο λόγο υπάρξει δυσλειτουργία, το παιδί θα αναπτύξει κάποια εμμονή και θα προσκολληθεί σε κάποιο παλαιότερο ψυχοσεξουαλικό στάδιο. Αυτό συχνά οδηγεί σε ανησυχία, νευρώσεις και δυσπροσαρμοστικότητα του ατόμου στην

¹ Μελέτη για την υστερία των Josef Breuer και Sigmund Freud.

² Συνήθη συμπτώματα είναι οι σπασμοί, η παράλυση, η τύφλωση, κρίσεις επιληψίας, αμνησία, ακόμα και ο πόνος.

³ Η κλινική περίπτωση της Άννας Ο., την οποία παρακολουθούσε ο Μπρόιερ, μελετήθηκε και από τον Φρόντ. Η συγκεκριμένη γυναίκα, στη διάρκεια της ύπνωσης της, θυμόταν με λεπτομέρειες τα γεγονότα που την είχαν οδηγήσει στην υστερία, ενώ η διαδικασία αυτή έκανε τα συμπτώματα να εξαφανιστούν.

⁴ Παρόλο που έχουμε συνδέσει το σύνδρομο με τον Φρόντ, στην πραγματικότητα τον όρο εφηύρε ο Καρλ Γιουνγκ, το 1913. Οι δύο επιστήμονες υπήρξαν συνεργάτες και φίλοι. Στην πορεία όμως διαφώνησαν και ο καθένας ακολούθησε τον δικό του δρόμο.

⁵ Το *Σύνδρομο της Ηλέκτρας* θεωρείται πως εμφανίζεται κατά τη διάρκεια του φαλλικού σταδίου της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, μεταξύ 3 και 6 χρόνων, ηλικία που το κορίτσι θεωρητικά περνάει περισσότερο χρόνο με τον πατέρα.

ενήλικη πια ζωή του. Υπό αυτή τη συνθήκη, η κόρη επιζητά την αποκλειστική σχέση με τον πατέρα της και υποσυνείδητα επιζητά να πάρει τη θέση της μητέρας της, ακόμα και στο συζυγικό κρεβάτι. Αυτό οδηγεί σε σχέση αντιπαλότητας τα δύο θηλυκά μέλη της οικογένειας. Ως αποτέλεσμα, αρχίζει μια προσπάθεια ταύτισης μητέρας και κόρης, αφού η δεύτερη, προσπαθεί υποσυνείδητα να μην χάσει την αγάπη της πρώτης. Η κόρη υιοθετεί τελικά την ηθική και τα προσωπικά χαρακτηριστικά της μητέρας της, κάνοντάς τα κτήμα του δικού της *Υπερ-εγώ*, και διαμορφώνοντας έτσι τον δικό της ηθικό κώδικα, βάσει του οποίου θα λειτουργεί στην ενήλικη ζωή της.⁶

Η φροϋδική Ηλέκτρα του Χόφμανσταλ

Υποκείμενο του έργου είναι το μύθημα της Ηλέκτρας, όπως το συναντάμε στον Αισχύλο, στον Σοφοκλή και στον Ευριπίδη. Το δίπολο της αγάπης και του μίσους, που είναι και ο βασικός άξονας του αρχαίου μύθου, αποτελεί μια *ναρκισσιστική τακτική*, σύμφωνα με τις ψυχαναλυτικές θεωρίες του Φρόντ (Φρόντ, 2005). Η αρχετυπική φιγούρα της Ηλέκτρας ζει με το ανελέητο μίσος που νιώθει για την Κλυταιμνήστρα, προσδοκώντας την εκδίκηση μέσω της μητροκτονίας. Το *Σύνδρομο της Ηλέκτρας* της υπαγορεύει την επιθυμία για τον πατέρα και τον ανταγωνισμό με τη μητέρα. Επαναλαμβάνει συνεχώς και προς όλους πως η Κλυταιμνήστρα σκότωσε, όχι τον σύζυγο, αλλά τον πατέρα. Η απώλεια μιας τόσο σημαντικής φιγούρας, όπως η πατρική, δημιουργεί τεράστιο κενό, το οποίο η Ηλέκτρα του μύθου καλείται να γεμίσει μέσα από το πένθος, το οποίο όμως θα επιτρέψει στον εαυτό της να το βιώσει, μετά την ποθητή εκδίκηση. Το εν λόγω έργο φαίνεται να κρατά αρκετά πράγματα από τον αρχαίο μύθο, κάνοντας χρήση της οικειότητας του θεατή με τα βασικά σημεία του μύθου, διευκολύνοντας την πρόσληψη και αφήνοντας ελεύθερο τον δημιουργό να επικεντρωθεί στο ψυχολογικό και ψυχαναλυτικό στοιχείο.

Το έργο του Χόφμανσταλ γράφτηκε το 1903 και φαίνεται να συνδέεται ευρύτερα με τη μελέτη των Μπρόιερ και Φρόντ περί υστερίας. Ο συγγραφέας είχε παρακολουθήσει στο πανεπιστήμιο της Βιέννης, το 1896, ένα σεμινάριο από τον καθηγητή Μπέργκερ με τίτλο *Psychologie und Kunst*, και πιθανολογείται πως εκεί άκουσε για τις μελέτες των δύο επιστημόνων. Ο Χόφμανσταλ δηλώνει πως έμαθε πολλά πράγματα για την *σκοτεινή πλευρά της ανθρωπίνης ψυχής*. Διαμεσολαβητικό ρόλο στο συγκεκριμένο πόνημα παίζει και η κατά τον Μπαρ σύνδεση της υστερίας με την αρχαία ελληνική τραγωδία, όπου ο όρος *καθαρτική μέθοδος* -που χρησιμοποιούν οι Μπρόιερ και Φρόντ- συνδέεται με την αριστοτελική έννοια της *καθάρσεως* (Bahr, 1968).

Στο έργο επικρατεί μια συγκεκριμένη παθολογία, τόσο ως προς την αντίληψη του *Εγώ* όσο και ως προς την συγκεκριμένη τακτική που ακολουθείται για τη σκιαγράφηση των χαρακτήρων του κεντρικού προσώπου αλλά και των δορυφόρων του. Μάλιστα σε πολλά σημεία του έργου, η σύνδεση της Ηλέκτρας με τη διάσημη και υστερική ασθενή των Φρόντ και Μπρόιερ Άννα Ο. είναι παραπάνω από φανερή. Οι δύο γυναίκες φέρουν το ίδιο τραυματικό παρελθόν, με τον θάνατο του πατέρα τους, τον οποίο και οι δύο αγαπούσαν σε υπερβολικό βαθμό. Η Άννα Ο. διαγιγνώσκεται με διάσπαση προσωπικότητας, αφού κατά τη διάρκεια της ημέρας συμπεριφέρεται σχεδόν φυσιολογικά, ενώ τη νύχτα σταματά να επικοινωνεί με το περιβάλλον, περιέρχεται σε υπνωτική κατάσταση, βλέπει οράματα και αφηγείται ιστορίες από την εποχή της ζωής της με τον βαριά άρρωστο πατέρα της. Η Ηλέκτρα βιώνει μια αντίστοιχη κατάσταση. Μόλις πέσει η νύχτα θρηνεί για τον θάνατο του πατέρα, συνδιαλέγεται με τη σκιά του, αντιδρά σαν σε έκσταση με υπνοβατική

⁶ Σήμερα το *Σύνδρομο της Ηλέκτρας* δεν είναι ευρέως αποδεκτό στους επιστημονικούς κύκλους, οι οποίοι θεωρούν τις ιδέες περί σεξουαλικότητας του Φρόντ ξεπερασμένες και σεξιστικές, αφού βασίζονται στον διαχωρισμό των δύο φύλων και στην αναχρονιστική άποψη πως τα παιδιά μαθαίνουν για τη σεξουαλικότητά τους από τους γονείς.

συμπεριφορά. Επιζητά εμμονικά και με αγωνία την εκδίκηση για τον θάνατό του. Αυτή είναι η δική της, κατά τον Φρόυντ, αντίδραση στο καταπιεσμένο τραύμα από τη δολοφονία του Αγαμέμνονα. Η αντίδρασή της μένει μόνο στα λόγια, βιώνοντας εκστατικά οράματα και αρθρώνοντας παραληρηματικό λόγο. Επιδεικνύει αδυναμία δράσης, εμμένοντας πεισματικά στο παρελθόν. Αυτό θεωρείται ένα ακόμα χαρακτηριστικό των ασθενών με υστερία, όπως επίσης και το γεγονός της ικανότητάς της να αναπαράγει με κινηματογραφικές λεπτομέρειες και μαθηματική ακρίβεια σκηνές από το τραυματικό της παρελθόν.⁷

Το γενετήσιο, σεξουαλικό στοιχείο και ο υπερτονισμός της σεξουαλικότητας είναι διάχυτα. Ο Φρόυντ θεωρεί κομβικό το στοιχείο της σεξουαλικότητας στις θεωρίες του και δη στην εξέλιξη των υστερικών συμπτωμάτων.⁸ Η Ηλέκτρα, αρχετυπικά ως χαρακτήρας, στερείται ερωτικής επιθυμίας και σεξουαλικότητας. Το στοιχείο αυτό διατηρείται εδώ επιφανειακά. Οι δισημίες του λόγου της «μανικής» Ηλέκτρας είναι γεμάτες από σεξουαλικά υπονοούμενα και αιμομικτικές επιθυμίες, όχι μόνο προς την πατρική φιγούρα του Αγαμέμνονα, αλλά και προς τον Αίγισθο και τη Χρυσόθεμη.

[...] αγκαλιάζω το κορμί σου με τα αχαμνά μου χέρια! Μην αντιστέκεσαι, δένεις πιο σφιχτά τον κόμπο, θέλω να τυλιχτώ τριγύρω σου, να βυθίσω μέσα σου τις ρίζες μου και να μπολιάσω με τη θέληση μου το αίμα σου!

Από εδώ και εμπρός θέλω να είμαι η αδελφή σου, έτσι όπως δεν ήμουν ποτέ η αδελφή σου...

Ενδιαφέρον από την πλευρά της ψυχανάλυσης, παρουσιάζουν και οι άλλοι δύο γυναικείοι χαρακτήρες του έργου, οι οποίοι εκδηλώνουν συμπτώματα υστερικής συμπεριφοράς. Η Χρυσόθεμη εκφράζει, μέσα από έναν παραληρηματικό λόγο, την ανάγκη της για μια φυσιολογική ζωή.

[...] θέλω παιδιά να κάμω πριν το κορμί μου μαραθεί, και σε έναν χωρικό αν με δώσουν, θέλω παιδιά να του γεννήσω και να του ξεστάνω με το κορμί μου τις κρύες νυχτιές, που η μπόρα θα τραντάζει το καλύβι...

Τα δίπολα έρωσ-θάνατος και σεξουαλικότητα-φόνος διακατέχουν όλο το έργο. Η υστερική συμπεριφορά της Κλυταιμνήστρας δηλώνεται αρχικά από τον τρόπο που αυτή εμφανίζεται επί σκηνής. Παρουσιάζει φυσική αδυναμία να σταθεί στα πόδια της και υποβαστάζεται από τις γυναίκες της συνοδείας της. Κρατά τα μάτια της ανοικτά με μεγάλη δυσκολία, παλεύοντας με την υστερική παράλυση. Βρίσκεται σε μια συνεχή σύγχυση, με τα οράματα και τους εφιάλτες που τη βασανίζουν, χαρακτηριστικό των ανθρώπων με *απωθημένη μνήμη*.⁹

Το όνειρο της Κλυταιμνήστρας και η έννοια της μνήμης

Εκκινώντας από τον αρχαίο μύθο και, πιο συγκεκριμένα, από τις *Χοηφόρους* του Αισχύλου, η εξαιρετικά παραγμένη-διαταραγμένη Κλυταιμνήστρα αφηγείται επί σκηνής το όνειρό της. Είδε πως έτρεφε ένα φίδι, το οποίο, αντί για γάλα, ρουφούσε το αίμα της. Η ίδια ερμηνεύει το όνειρο

⁷ Βλ. *Studien über Hysterie*.

⁸ Βλ. *Studien über Hysterie*.

⁹ Βλ. *Die Traumdeutung*.

ως προειδοποίηση για έναν επερχόμενο κίνδυνο, ενώ ο Ορέστης το εκλαμβάνει ως σημάδι από τον δολοφονημένο του πατέρα, ο οποίος ζητά εκδίκηση για τον ανίερο θάνατό του. Στην περίπτωση της Κλυταιμνήστρας, το όνειρο έχει πυροδοτήσει έντονα συναισθήματα, επιβαρύνοντας την ήδη φορτισμένη ψυχολογική κατάστασή της, ενώ στην περίπτωση του Ορέστη το όνειρο χρησιμοποιείται ως μέσο δικαίωσης και ως επίφαση για την προαποφασισμένη πράξη της μητροκτονίας.

Η Κλυταιμνήστρα του Χόφμανσταλ, αντίστοιχα, εμφανίζεται επί σκηνής υποβασταζόμενη, με φανερά τα σημάδια της έλλειψης ύπνου και με τρόπο για έναν μεγάλο κίνδυνο, ο οποίος μοιάζει να επιβεβαιώνεται με τις προκλητικά απειλητικές ρήσεις της Ηλέκτρας. Η εικόνα της Κλυταιμνήστρας είναι τραγική. Η ανασσα βασανίζεται από τα εφιαλτικά όνειρα που στοιχειώνουν τις νύχτες της. Η δολοφονία του Αγαμέμνονα την έχει καταβάλλει, όχι ηθικά, αφού δεν μοιάζει να έχει ενοχές, αλλά με έναν μόνιμο και διαρκή φόβο για την ίδια της τη ζωή. Το τραύμα του φόνου λειτουργεί ως *απωθημένη μνήμη*, προκαλώντας όλες τις, κατά Φρόυντ, ψυχοσωματικές συνέπειες. Κάθε βασανιστική νύχτα «ζει» τελετουργικά τον θάνατό της.

ΚΛΥΤΑΙΜΝΗΣΤΡΑ: *Κοιμούμαι και ονειρεύομαι! πως στα κόκκαλά μου λιώνει το μεδούλι...*

Ψάχνει τον τρόπο που θα απαλλαγεί από τους εφιάλτες, αναζητώντας βοήθεια ακόμα και από την Ηλέκτρα, την οποία, την ίδια στιγμή, παρομοιάζει με φίδι, που έχει φουσκωμένο λαιμό και σφουρίζει με τα γλωσσίδιά του, εικόνα που μας παραπέμπει στο φίδι του ονείρου της Κλυταιμνήστρας των *Χοηφόρων*. Κάνει λόγο για τελετές, αναζητά τη λύτρωση μέσα από τη θεραπεία. Προσπαθεί να εκλογικεύσει τα όνειρα που βλέπει, αποδίδοντάς τα στην προχωρημένη ηλικία της, καταπιέζοντας βαθιά μέσα της την πραγματική τους αιτία. Η *απωθημένη μνήμη* της «κακής» πράξης της, μοιάζει να καταλαμβάνει όλον τον ζωτικό της χώρο και να υπερ-λειτουργεί σε όλα τα επίπεδα (Fromm, 1951). Η Ηλέκτρα, σε ρόλο ψυχολόγου, προσπαθεί, για τους δικούς της προσωπικούς λόγους, να φέρει στην επιφάνεια το απωθημένο τραύμα και να αναγκάσει τη μητέρα της να παραδεχθεί τη δολοφονία του Αγαμέμνονα.¹⁰

ΚΛΥΤΑΙΜΝΗΣΤΡΑ: *Δεν περνά καλά τις νύχτες...*

ΗΛΕΚΤΡΑ: *Ονειρεύεσαι μητέρα;*

Η ατομικότητα κάθε ανθρώπου ορίζεται μέσα από τη μνήμη. Στον Χόφμανσταλ οι τρεις γυναικείες φιγούρες λειτουργούν ως ψυχαναλυτικά σύμβολα, με την Ηλέκτρα να είναι ο φορέας της μνήμης, την Χρυσόθεμη της πλήρους λήθης και την Κλυταιμνήστρα της ολοκληρωτικής μνημονικής απώθησης (Erken, 1962). Και οι τρεις ιδιότητες σχετίζονται άμεσα με την τραυματική εμπειρία της πράξης του φόνου. Η Ηλέκτρα του αρχαίου μύθου εκδικείται και δικαιώνεται, αφού η ηθική αυτουργία στη μητροκτονία που διαπράττει ο Ορέστης δικαιώνεται στον Άρειο Πάγο, και οι Ερινύες μεταμορφώνονται, με θεϊκή διαμεσολάβηση, σε Ευμενίδες.

Στον Χόφμανσταλ, η απουσία του θεϊκού στοιχείου είναι προφανής. Οι διαταραγμένοι χαρακτήρες του έργου διατελούν εν συγχύσει, αρθρώνοντας έναν παραληρηματικό λόγο και προβάλλοντας ένα στοιχείο υπερβολής σε όλον τον κινησιολογικό κώδικα του έργου.

¹⁰ Ο διάλογος μητέρας και κόρης έχει συχνά ερμηνευτεί ως ανάλογο μιας ψυχαναλυτικής συνεδρίας, με την Κλυταιμνήστρα στο ρόλο του ασθενούς και την Ηλέκτρα στο ρόλο του θεραπευτή.

Προσομοιάζουν πολλές φορές με άγρια ζώα, επιδεικνύοντας ζωώδη ένστικτα, πρωτόγονης μορφής. Η Ηλέκτρα ζει σαν αγρίμι, εκούσια απομονωμένη από τους άλλους ανθρώπους του παλατιού, έχοντας επιλέξει, με εμμονή, τη δυστυχία και την εκδίκηση. Όταν ο σκοπός εκπληρώνεται ξεσπά σε έναν μανικό χορό, με το διονυσιακό στοιχείο να την μεταμορφώνει σε γνήσια μαινάδα. Σε μια προσπάθεια να υπερβεί τον μοναχικό εαυτό της, καλεί το πλήθος να χορέψει μαζί της. Δηλώνει υποσυνείδητα μια επιθυμία ένταξής της στην κανονικότητα, μια πιθανή ανάγκη για φυσιολογική ζωή.

ΗΛΕΚΤΡΑ: *Εδώ πιαστείτε! Φέρνω της ευτυχίας το βάρος να χορεύω πρώτη. Οποίου είναι ευτυχισμένος, όπως εμείς, ένα του αρμόζει μόνο: να σωπά και να χορεύει!*

Σωριάζεται νεκρή, αφού είναι αδύνατο για αυτή να γίνει ένα με το πλήθος. Η ροπή προς τον θάνατο είναι ο μοναδικός δρόμος για την τελείωση της βασανισμένης ύπαρξής της. Η ηδονή της εκδίκησης, μοιάζει να είναι τελικά η δική της κάθαρση.

Συγκεφαλαίωση

Μέσα από τις ψυχαναλυτικές θεωρίες του Φρόυντ, καθίσταται σαφές πως η ύπαρξη του *Υπερεγώ* διαμορφώνεται σταδιακά, με την πάροδο του χρόνου, λειτουργώντας ως ηθική συνείδηση του ατόμου, λογοκρίνοντας και καταδικάζοντας το *Εγώ*. Οι καταπιεσμένες επιθυμίες και η *απωθημένη μνήμη* περνούν στο ασυνείδητο και σε δεδομένη ευκαιρία έρχονται στην επιφάνεια, παίρνοντας τη μορφή μιας εσωτερικής διαμάχης, με το *Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα/Σύνδρομο της Ηλέκτρας* να αποτελεί την πρώτη, αναγνωρισμένα, καταπιεσμένη επιθυμία του ατόμου (Eagleton, 1989).

Η φροϋδική Ηλέκτρα του Χόφμανσταλ είναι αντιπροσωπευτική των νευρώσεων, της υστερίας και της ψυχοπαθολογίας του τραύματος, όπως αυτές αναλύονται στις πρώιμες ψυχαναλυτικές θεωρίες του Φρόυντ και των σύγχρονών του. Το έργο αλληλεπιδρά με προηγούμενες εκδοχές του μύθου, θεμελιώνοντας νέες σημασίες. Πραγματεύεται το άχρονο, αρχετυπικό πρόσωπο της Ηλέκτρας, δίνοντας στον μύθο τις διαστάσεις που επιτάσσει η εποχή του δημιουργού, αντανακλώντας τις προσωπικές αναζητήσεις του, οι οποίες καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις πρωτοποριακές, για την εποχή, φροϋδικές κατακτήσεις στον τομέα της ψυχανάλυσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Αρχαία Ελληνικά Κείμενα

- Αισχύλος (1992). *Χοηφόροι* (Μτφρ. Τ. Ρούσσος). Κάκτος.
Σοφοκλής (1984). *Ηλέκτρα* (Μτφρ. Γ. Χειμωνάς). Καστανιώτης.
Ευριπίδης (1998). *Ορέστης* (Μτφρ. Γ. Χειμωνάς). Καστανιώτης.
Bahr, H. (1968). *Zur Überwindung des Naturalismus, Theoretische Schriften 1887-1904*, W. Kohlhammer.
Eagleton, T. (1989), *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας*, Μετ. Μ. Μαυρόνας, επιμ. Δ. Τζιόβας, Αθήνα.
Eliot, T.S. (1923), *The Letters of T.S. Eliot*, Vol: II 1923-1925, ed. Valerie Eliot and Hugh Haughton, USA.
Erken, G. (1962). Hoffmannstahl-Chronik. Beiträege zu einer Biographie, *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch*: 239-313.

Freud, S. (2005), *The Interpretation of Dreams*, μετ. Α.Α. Brill, USA.

Fromm, E. (1951). *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*. Rinehart.

Βιογραφικό: Η Ευσταθία Ράπτη είναι υποψήφια διδάκτωρ του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πατρών. Είναι απόφοιτος του τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κάτοχος δύο μεταπτυχιακών διπλωμάτων με τίτλους «Μεταπτυχιακή Εξειδίκευση Καθηγητών Αγγλικής Γλώσσας» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και «Το Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο και η Πρόσληψή του» του τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πατρών. Έχει συμμετάσχει σε επιστημονικά συνέδρια και άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά. Είναι εκπαιδευτικός Αγγλικής Γλώσσας και διευθύντρια σχολικής μονάδας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση Ν. Αχαΐας.

Στοιχεία επικοινωνίας: E-mail <cystathiar@yahoo.com>